

İslâm felsefesi geleneginin anlamı

Ali DURUSOY

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslâm Felsefesi; başta adı olmak üzere kaynakları, sonuçları, içeriğinin özgünlüğü, kimlere ait olduğu, bir felsefe geleneğini oluşturup oluşturmadığı, geçmişin belli bir döneminde ortaya çıkmış bir gelenek olarak çağımızda bir değer ve anlam taşıyıp taşımadığı gibi konular açısından belli başlı felsefe ve felsefe dışı çevreler tarafından en çok tartışılan, çeşitli tartışmalarla bağlantılı olarak akademik ilgilere konu yapılan bir alandır.

Bu yazımızda ömrünün çeyrek asırdan fazlasını İslâm Felsefesi okuma ve araştırmalarına ayırmış biri olarak, konuya ilişkin değerlendirmeleri dile getirmeye çalışacağız.

İslâm Felsefesi, 7. yüzyılda İslâm'ın doğmasıyla birlikte ortaya çıkmaya başlamış, 10. ve 11. yüzyıllarda İslâm Felsefesi'ni kendi adlarıyla özdeş kıla- cak en büyük iki temsilcisini insanlığa armağan ederek felsefe tarihine damgasını vurmuş ve felsefe tarihinde hak ettiği yeri almıştır.

İslâm Felsefesi'nin doğuşunu hazırlayan şüphesiz pek çok iç ve dış neden sayılabilir. Ama bu neden-

lerden en önemlisi İlkçağ bilim ve felsefesinin önemli temel klasiklerinin doğrudan veya dolaylı olarak Süryanî mütercimler tarafından Arapça'ya çevrilmiş olmasıdır. Şüphesiz çeviriler bir felsefe geleneğinin oluşmasında olmazsa olmaz bir etken- dir; fakat tek başına yeterli değildir. Başka deyişle çeviriler, gerekli ama yeterli olmayan koşuldur. Çeviri faaliyetini anlama, yeniden üretme ve inşa etme izleme- se, tek başına çeviri faaliyetinin bir felsefe geleneği oluşturması düşünülemez. Şu halde İslâm Felsefesi'nin oluşmasında Süryanî mütercimlerin hakkını, mütercimler olarak bir kez daha teslim etmemiz gerekir. Ancak bazı Batılı araştırmacıların ileri sürdükleri gibi onlar aynı zamanda birer filozof değildiler, yalnızca mütercimdiler. İlkçağın ünlü birçok filozof ve bilgininin başyapıtları birkaç kez tercüme edilmiş, üzerinde düzeltmeler yapılmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen dilden dile aktarımlarda iki dilin zorluğundan kaynaklanan yanlışlar, dinî inançlardan dolayı değiştirilen yerler de olmuştur. İşte bütün bu zorluklar ve eksiklikler tartışma ortamını hazırlamış ve özgün bir felsefenin doğmasına zemin oluşturmuştur. Yaşanan çeşitli düşünce sorunları da Müslüman aydınları çözüm aramaya yönlendirince, söz konusu aydınlar bu sorunların çözümünde insanlığın tarihî birikiminden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Müslümanların, özgür bir ortamda doymak bilmez bir merakla çeviri metinler üzerinde çalışmalarını, İslâm Felsefesi Geleneğini doğuran önemli etkenlerden biridir.

Tarihsel bir olguyu tek bir nedene indirgemek şüphesiz doğru olmaz. Ama burada bazı önemli nedenlere değinmek gerekir. Roma miladî 313 yılında Hıristiyanlığı resmî din olarak kabul etmiştir. Kısa bir süre sonra İlkçağ bilim ve felsefesinin incelenip araştırıldığı İskenderiye Kütüphanesi, dinî nedenlerden dolayı miladî 391 yılında yakılmıştır. Keza yine dinî nedenlerden dolayı asırlardır faaliyet gösteren Platon'un Atina'daki Akademi'si, Aristoteles'in Lykeum'u miladî 529'da İmparator Justinien (527-565) tarafından kapatılmıştır. Hıristiyanlığın yok etmeye, öldürmeye çalıştığı İlkçağ bilim ve felsefesi, İslâm'ın zuhuruyla birlikte yeniden kendine bir yurt bulmuştur. Adeta İskenderiye ve Atina'da Hıristiyanların önünden kaçan insan aklı, Bağdat'ta Müslümanlara sığınmıştır.

İşte İslâm Felsefesi büyük ölçüde Müslümanların sahip çıktığı, sahip çıkmakla da kalmayıp büyütüp geliştirdiği bu aklın ürünüdür. Bilindiği gibi marifet iltifata tabidir. İlkçağ'ın önemli metinlerinin çevrilmesine hâmilik yapan ve bu faaliyeti bir bakıma kurumsallaştıran Abbasi halifeleri Mansur (754-775), Harun Reşid (786-809) ve Beytül-Hikme'nin kurucusu Me'mun'u (813-833) burada anmamız gerekir. İslâm Felsefesinin doğuşunun gerekli ama yeterli olmayan nedenlerinin bazılarını değindikten sonra, söz konusu felsefenin doğup geliştiği ortamda ortaya çıkan dinî düşünce geleneğine kısaca değinmemiz gereklidir. Zira çözüm tarzları farklı olsa da sorunlar, hem filozoflar hem de din âlimleri için ortak sorunlardır.

İslâm Felsefesi, 7. yüzyılda İslâm'ın doğmasıyla birlikte ortaya çıkmaya başlamış, 10. ve 11. yüzyıllarda İslâm Felsefesi'ni kendi adlarıyla özdeş kılacak en büyük iki temsilcisini insanlığa armağan ederek felsefe tarihine damgasını vurmuş ve felsefe tarihinde hak ettiği yeri almıştır.

Hız Muhammed'in ölümünden sonra çeşitli nedenlerden dolayı Müslümanlar arasında bazı sorunlar ve görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bu sorunları başlıca varlık ve değere ilişkin olarak iki alanda toplayabiliriz. Gelenekte varlıkla ilgili sorunları inceleyen alana "fıkıh" adı verildi. Bu iki alanda da Müslüman bilginler insan aklını kullanıp kullanmamaya göre kendi aralarında, "bu kullanıma cevaz verenler ve vermeyenler" olarak ikiye ayrıldılar. Akli kullanmaya cevaz veren kelâmcılara "ehl-i nazar", fakihlere "ehl-i rey", hiç cevaz vermeyenlere ise "ehl-i hadis" denile geldi. Özellikle akli kullanmaya cevaz veren kelâmcılar, felsefedeki nazarî ve amelî ayırımına tekabül edecek şekilde dinî bilgi konusunda akliyyât-fikhiyyât (Eş'arîler), akliyyât-şeri'yyât (Mütezile) ve din-şeriat (Mâtürîdîlik) şeklinde bir ayırma gittiler. Ehl-i hadis ise din üzerine düşünmeyi dine ilave yapmak şeklinde yorumladığından, sadece kitap ve sünnetle yetinmek zorunda kaldı. Ancak ne var ki ehl-i nazar veya ehl-i rey'in akli, düşüncenin değil, dilin mantığı olan akıl idi. İşte yukarıda sözü edilen

insan akli (İlkçağ felsefesi) böyle bir düşünce geleneğinin üzerine gelmiştir.

İmdi bu genel açıklamalardan sonra, İslâm Felsefesi'yle adları özdeş kabul edilen Fârâbî (870-950) ve İbn Sînâ'nın (980-1037) temel birkaç özelliğinden söz etmek gerekir. Çünkü bu özellikler aynı zamanda İslâm Felsefesi'nin de özelliğidir. Fârâbî ve İbn Sînâ birbirinin devamı ve bütünlücisi gibidirler. İlkçağ Felsefesi'nde Platon (mö. 427-347) ve Aristoteles'in (mö. 384-322) yeri ne ise, İslâm Felsefesi'nde de Fârâbî ve İbn Sînâ'nın yeri odur. Ancak her iki filozof da Platon'un değil, Aristoteles'in geleneğini sürdürmüşlerdir.

Fârâbî, tercümelemler üzerinden İslâm Felsefesi'nde mantığın kurucusudur. Bu itibarla ona ikinci mantıkçı anlamında, 'muallim-i sâni' unvanı verilmiştir. Bulunduğu toplumun en önemli düşünce sorunu olan mantık-dil-bilim ve felsefe-mille tartışmalarını bir çözüme kavuşturmuştur. İnsan zihninin bütünlüğüne vurgu yaparak toplumda zihin bölünmesini önlemeye çalışmıştır. *İhsâu'l-ulûm*, bu durumun en bariz kanıtıdır. İnsan doğru ve gerçek bilgi ile mutlu olur. İnsan mutluluğu, Fârâbî'nin en çok üzerinde

Özellikle akli kullanmaya cevaz veren kelâmcılar, felsefedeki nazârî ve amelî ayırımına tekabül edecek şekilde dinî bilgi konusunda akliyyât-fıkhiyyât (Eş'arîler), akliyyât-şer'iyyât (Mûtezile) ve din-şeriat (Mâtürîdîlik) şeklinde bir ayırma gittiler. Ehl-i hadis ise din üzerine düşünmeyi dine ilave yapmak şeklinde yorumladığından, sadece kitap ve sünnetle yetinmek zorunda kaldı.

durduğu konuların başında gelir. Nitekim yapıtlarının adlarını bile buna göre seçmiştir: *Kitabu't-Tahsilu's-Saâde, et-Tenbîh alâ Sebîli's-Saâde, Kitâbu Ârâi'l-Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*.

Mantığı bir gerçeklik ve doğruluk ölçütü olarak koyan Fârâbî'nin düşünce dünyasında, Hıristiyan dünyada olduğu gibi inanç-bilgi, akıl-vahiy, din-felsefe ayırımından söz edilemez. O daima gerçeğin birliği ni ve insan zihninin bütünlüğünü dile getirmiştir.

Fârâbî'nin öğrencisi sayılabilecek olan İbn Sînâ da Fârâbî'nin Arap dilinde kurmuş olduğu mantığı mükemmel hale getirmiş, bütün felsefeyi tek bir yapıt içinde toplayarak eğitim ve öğretiminin yapılabileceği bir seviyeye getirmiştir. Bu yüzden kendisine felsefenin başöğretmeni anlamında 'eş-Şeyh er-Reis' unvanı verilmiştir. İslâm Felsefesi, İbn Sînâ ile doruğa ulaşmıştır. O da Fârâbî gibi bilginin iyileştirici ve kurtarıcı olduğuna vurgu yapmıştır. Kitaplarının bazılarında *Şifâu'n-nefs, Necâtu'n-nefs ve Hidâye* isimlerini vermesi bu durumun en önemli göstergelerinden biridir.

İbn Sînâ sisteminde de insan zihninin ve bilginin bütünlüğü merkezde yer alır. Onun felsefesinde varlık, bilgi ve değere ilişkin tüm sorunlar bir bütün içinde çözümlenir. Dinî ve felsefî olarak iki ayrı gerçeklikten veya akıl-vahiy ayırımından söz edilemez. Ona göre tüm felsefe tarihi, Aristoteles'in Müslüman ve Hıristiyan yorumcularından ibarettir. O, bu durumu bugün için de geçerli olacak şekilde Doğular (Meşrikîler) ve Batılılar (Mağribîler) ayırımı ile dile getirmiştir.

Fârâbî ve İbn Sînâ, İslâm Felsefesi'ni o kadar belirleyicidir ki, Gazâlî'nin (1058-1111) İbn Sînâ eleştirilerini (*Tehâfütü'l-Felâsife*) bertaraf etmek üzere İbn Rüşd (1126-1198), Aristoteles'i yeniden inşa ederken büyük ölçüde Fârâbî ve İbn Sînâ'dan yararlanmıştı.

Fârâbî ve İbn Sînâ'nın kurup geliştirdikleri mantığın önemini farkına varan Gazâlî, mantığı kelâm ve fıkıh için bir yöntem kabul ederek fıkıh ve kelâmı birer bilim haline getirmiştir. Gazâlî'den sonra Eş'arî kelâmcılar, İbn Sînâ'nın mantığına ve metafizikine dört elle sarılmışlardır. Gazâlî sonrası Eş'arîler, Eş'arî cübbesi giymiş birer İbn Sînâcıdır. Mantığa sıcak bakmayan ve sözde akılcılar olarak bilinen Mûtezile ve Mâtürîdîler ise Eş'arîler gibi bir gelenek oluşturamamışlardır. Suhreverdî (1115-1191) ve Molla Sadra (1571-1636) ise bütün uğraşlarına rağmen İbn Sînâ'nın birer karikatürü olmaktan ileri gidememişlerdir.

Bütün bunlara rağmen merkezinde Fârâbî ve İbn Sînâ'nın bulunduğu İslâm Felsefe Geleneğinin hakkıyla incelenip araştırıldığı, anlaşıldığı söylenemez. Bu iki filozofa ve İslâm Felsefesi'ne daima birtakım

önyargılarla yaklaşmıştır. Kendi dönemlerinde de sonrasında da din dışılıkla suçlanmaları, bazı Batılı ve Doğulu araştırmacılar tarafından kendilerine bir deli gömleği gibi Yeni Platonculuk gömleğinin giydirilmesi, bazen birtakım mezheplere mensup gösterilmeye çalışılmaları, ortaya koydukları felsefenin özgün olmadığının iddia edilmesi bunların başlıcalarındandır.

Şimdilik bütün bu yakıştırmaların hepsinin birer önyargıdan, İbn Sînâ'nın deyimıyla vehmiyyâttan ibaret olduğunu söyleyelim. İçtenlikle gerçeği ve doğruyu araştıran felsefe taliplerine şunu söylemek isterim: Fârâbî ve İbn Sînâ'ya kulak vermek veya İslâm Felsefesi çalışmak bize felsefe yapmayı öğretecektir. İlkçağ ve Yeniçağ Felsefesi'ni doğru anlamak isteyen biri için, İslâm Felsefesi vazgeçilmez bir imkândır.

Türkçe'de bir felsefe geleneği başlatmak isteniyorsa, bunun için Fârâbî ve İbn Sînâ'nın iyi bir başlangıç olacağını söyleyebiliriz. Unutmayalım ki geçmişin olmayan geleceği olmaz ve başkasının geçmişi üzerine bir gelecek kurulamaz. Batı felsefesine eklenerek bir felsefe geleneği oluşturmanın imkanı ve yapılan denemelerin başarısı, artık masaya yatırılıp tartışılmalıdır.

İslâm felsefe geleneği, Hıristiyan Batı toplumuna intikal ettiğinde bazı kopmalar meydana gelmiştir. Sözelimi insanın bilgi yetisi bir bütün iken mantık, Batı geleneği içinde bilgi kuramı, yöntem-bilim ve sûrî (formel) mantık olarak üçe bölünmüştür. İbn Sînâ ve Fârâbî'nin kurduğu bütüncül bakış parçalanmıştır.

Fârâbî ve İbn Sînâ'nın bir bölüm olarak kurup geliştirdikleri metafizik, Hıristiyan teolojisinin namusunu kurtarmak için bilim dışına itilince, onun önemli konuları olan insan nefsi ve Tanrı, zihin felsefesi ve din felsefesi adıyla ortaya çıkan alanların inceleme konusu olmuştur. Bir tür Hıristiyan teolojisi olan din felsefesi de İslâm felsefe geleneğine karşıt olarak ülkemizde Batı felsefe geleneğine eklenmede bile- rek ya da bilmeyerek bir işlevi yerine getirmeye çalışmaktadır.

İslâm Felsefesi geleneğinin metafiziği yanında, özellikle İbn Sînâ bakış açısıyla düşündüğümüzde, bir İslâm kelâmının mümkün olup olmadığı ayrıca

tartışılabilir. Nitekim bütün ömrünü Aristoteles'i yeniden inşaaya adanmış olan İbn Rüşd, bu durumu sorgulamaksızın İbn Sînâ'yı kelâmcı olmakla itham etmiştir.

Türkçe'de bir felsefe geleneği başlatmak isteniyorsa, bunun için Fârâbî ve İbn Sînâ'nın iyi bir başlangıç olacağını söyleyebiliriz. Unutmayalım ki geçmişin olmayan geleceği olmaz ve başkasının geçmişi üzerine bir gelecek kurulamaz. Batı felsefesine eklenerek bir felsefe geleneği oluşturmanın imkanı ve yapılan denemelerin başarısı, artık masaya yatırılıp tartışılmalıdır.

İslâm Felsefesi bütün bu önemli özelliklerine rağmen kurulduğu dönemden bu yana içten ve dıştan yapılan eleştiriler nedeniyle olsa gerek, gelenekleşemeyen bir gelenek olarak kalmıştır. Bu felsefenin imkânları, yeni felsefe taliplerinin ilgisini beklemektedir. ■